

34. Усім організаціям Української Республіканської партії. (Факсограма Секретаріату УРП усім організаціям партії від 22 серпня) // Архів Ф.Г. Турченка.
35. Піддубний А. Думки учасників поїздки до Києва 24 серпня 1991 року / Анатолій Піддубний // Запорізька правда. – 1991. – 29 серпня.
36. Листівка Правобережної організації УРП м. Запоріжжя з вимогою заборони КПРС-КРУ в Україні та націоналізації її майна (24 серпня 1991 р.) // Архів Ф.Г. Турченка.
37. Коммунистическая партия Украины. Хроника запрета: Свидетельствуют документы. – Донецк, 1992.
38. Запорізька Січ. – 1991. – 31 серпня.
39. Прямая Речь. – 1990. – №3.
40. Інтерв'ю із О.М. Лазутіном з приводу його участі в демократичному русі // Архів Ф.Г. Турченка.
41. Державний архів Запорізької області. – Ф.П-102. – Оп.38. – Спр.416. – Арк.21-25.
42. Запорізька правда. – 1991. – 28 вересня.
43. Запорізька правда. – 1991. – 27 вересня.
44. Запорізька правда. – 1991. – 6 грудня.
45. Численность населения Запорожской области (по данным Всесоюзной переписи населения 1989 г.). – Запорожье, 1991.
46. Маркедонов С. Украина: Раскола не предвидится / С. Маркедонов // Искра. – 2007. – 6 сентября.

Турченко Ф. Г. ГКЧП и провозглашение независимости Украины (взгляд из Запорожья)

В статье рассказывается о событиях, которые происходили в Запорожской области в последний период существования СССР – накануне и во время путча ГКЧП и провозглашения 24 августа 1991 г. независимости Украины. На основании документов, значительная часть которых еще не была опубликована, воспоминаний активных участников и свидетелей событий анализируется отношение к путчу и провозглашению независимости коммунистической номенклатуры региона, оппозиционных сил, раскрывается поведение в эти драматические дни отдельных должностных лиц и рядовых граждан нашего края, позиция государственных структур и общественных организаций.

Ключевые слова: ГКЧП, путч, независимость Украины, воспоминания, оппозиционное движение

Turchenko F.G. GKChP (the State Committee for a State of Emergenc) and proclamation of Ukraine's independence (view from Zaporizhzhya)

The article tells about the events which took place in Zaporizhzhya region in the last period of the USSR – before and during the GKChP (the State Committee for a State of Emergenc) rebellion and proclamation Ukraine's independence on August 24, 1991. On the basis of documents, many of which have not yet been published, memories of active participants and witnesses attitude toward rebellion and independence of the communist nomenclature of the region and opposition is analyzed, behavior of individual officials and ordinary citizens of our region, the position of state structures and public organizations in these dramatic days are revealed.

Key words: GKChP (the State Committee for a State of Emergenc), rebellion, independence of Ukraine, the memories, the opposition movement.

УДК 94:329.17(477)“1990”

В. Г. Панченко

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН В УКРАЇНІ ПРОТЯГОМ 1990–Х РР.

Стаття присвячена відновленню діяльності Організації українських націоналістів на території України після багатомісячного перебування в еміграції. Проаналізовано процеси легалізації та включення ОУН в політичне життя незалежної держави, організаційне оформлення та основні напрямки суспільно-політичної активності.

Ключові слова: ОУН, легалізація, мельниківці, бандерівці, великий збір, КУН, Слава Стецько.

Вивчення історії українського націоналістичного руху є темою, доволі популярною у вітчизняній історіографії. Очевидно, що немає потреби тут аналізувати всю сукупність робіт з історії ОУН. Проте цілісної картини діяльності ОУН не можна створити, ігноруючи повернення різних течій цієї організації до української етнічної території після проголошення незалежності, що, на жаль, досі не ставало предметом наукової уваги істориків. Лише почасти цієї проблематики торкалися такі дослідники, як І. Гуцуляк [1], Г. Касьянов [3], В. Олесків [5]. Джерельною базою розвідки стали статутні документи націоналістичних організацій, які переносили свою діяльність в Україну та матеріали їх з'їздів [4; 6-8; 10].

Демократизація суспільно-політичного життя України в роки «перебудови» та отримання нею незалежності поставили перед українською політичною еміграцією суттєві та якісно нові виклики і завдання. Те, про що мріяли та виборювали всі напрямки та осередки української діаспори протягом фактично 70 років, нарешті здійснилося і стало реальністю. Отримавши можливість перенести свою діяльність на власні українські терени, еміграційні політичні течії, разом з тим, стикнулися з низкою серйозних проблем. Внаслідок багатолітнього ізольованого існування радянської України у повоєнний період було майже повністю втрачено той зв'язок, що існував ще на початку 1950-х рр. між політичними групами закордонного

українства та населенням самої України. Саме ця відірваність, незнання і нерозуміння пострадянських реалій з боку діаспорних борців за незалежність і спричинили помітний ідеалізм у їхніх поглядах і підходах до процесів розбудови держави.

З іншого боку, українському радянському суспільству кінця 1980-х – початку 1990-х рр. еміграційні організації та їхні представники були фактично невідомі і чужинні, принаймні для широкого кола населення. Тому, не дивлячись на затребуваність в тогочасному суспільстві національно спрямованих політичних сил та ідей, націоналістичні об'єднання так і не отримали потужної підтримки та популярності в народі. Натомість зазначену нішу зайняв, як відомо, більш близький для українців Народний Рух України.

Серед діаспорних політичних течій найбільш активну позицію протягом повенної доби займав український націоналізм, який, як відомо, ще до кінця 1950-х рр. силами ОУН-УПА продовжував у Західній Україні збройну боротьбу проти радянського режиму. Разом з тим, націоналістичний рух не уникнув процесів подальшого розділення на окремі осередки та угруповання, будучи представленим наприкінці 1980-х рр. трьома основними напрямками – ОУН бандерівців (або ж революційна), ОУН мельниківців та ОУН «за кордоном» (або ж «двійкарі» – від двох головних опозиціонерів С. Бандери – З. Матли та Л. Ребета) [3, с.466]. Причому стосунки між зазначеними течіями склалися традиційно непросто і нерідко конфронтаційно. Бандерівці звинувачували мельниківців у колабораціонізмі, мельниківці бандерівців – у братовбивствах, а разом вони критикували «двійкарів» і таврували їх як самозванців, опортуністів, ревізіоністів тощо.

Протягом повенного періоду всі три ОУН здійснювали активну діяльність в основних країнах поселення української еміграції. Найчисельнішою була бандерівська Організація українських націоналістів (офіційна назва – Закордонні частини (ЗЧ) ОУН), яку після вбивства в 1959 р. С. Бандери очолював С. Ленкавський, а з 1968 р. – Я. Стецько. Під її впливом перебували такі впливові громадські організації, як Об'єднання Українців Франції, Союз Українців Франції, Союз українців у Британії, Організація Оборони чотирьох Свобід у США, Ліга Визволення України в Канаді, Спілка української Молоді та ін. [1]. Друкованими рупорами ОУН (б) виступали часописи «Шлях Перемоги», «Гомін України», «Визвольний Шлях», «Ukrainian Review». Крім того, ЗЧ ОУН відігравали головну роль в Антибільшовицькому Блоці Народів.

У свою чергу, під впливом ОУН (м), які після смерті А. Мельника в 1964 р. очолив О. Штуль-Жданович, знаходилися Українська Національна Єдність у Франції, Організація Державного Відродження у США, Українське Національне Об'єднання в Канаді, «Відродження» в Аргентині [2, с.130]. Мельниківцями видавалися газети «Українське Слово», «Новий Шлях» і «Самостійна Україна». Обидві ОУН користувалися чималим впливом в Українському Конгресовому Комітеті Америки і у Світовому Конгресі Вільних Українців. Особливістю ОУН (з) – «двійкарів» – була її пов'язаність з програмою III Великого Надзвичайного Збору ОУН 1943 р. та об'єднання в своєму середовищі значної частини інтелектуальних діячів, викладачів університетів і публіцистів. Офіційним друкованим органом ОУН «за кордоном» виступав місячник «Український Самостійник», а серед інших видань варто назвати найвпливовіший друкований орган серед української діаспори – журнал «Сучасність».

Отже, початок кардинальних змін суспільно-політичного життя на українських землях націоналістичний рух зустрів розпорощеним на три окремі організації. Причому кожна з них в підсумку по своєму відповіла на виклики нової доби та появу незалежної української держави. Так, ОУН (з) фактично відмовилася від розгортання активної діяльності в Україні, надалі зосередившись на культурно-просвітницькій праці в країнах перебування української діаспори [1]. Ідеологія «двійкарів» трансформувалася в ідеологію так званого ліберального націоналізму, який є дуже близьким до ідеології мельниківців. Часто ці організації виступають як союзники. Одним з не багатьох проявів діяльності ОУН (з) в Україні є продовження видання часопису «Сучасність» в Києві (з 1991 р.), співредакторами якого виступили Т. Гунчак та І. Дзюба.

Що ж до мельниківців, то їхня організація ще на початку 1970-х рр. остаточно перейшла на демократичні позиції, тісно зблизившись з колишніми ідеологічними опонентами – республіканським осередком та Державним центром УНР в екзилі. Більше того, голова ОУН (м) М. Плав'юк (з 1979 р.) обійняв посаду Президента Української Народної Республіки в екзилі (1989 р.), урочисто склавши свої повноваження перед керівником незалежної української держави Л. Кравчуком у серпні 1992 р.

У травні 1993 р. мельниківська ОУН провела XII-й великий збір – перший в Україні (м. Ірпінь Київської обл.), який засвідчив, що організація, зберігаючи традиційну назву, остаточно перетворилася на громадську організацію національно-демократичного характеру. У програмі, ухваленій збором, наголошувалося на тому, що український націоналізм є засобом боротьби за універсальні права найширших верств, що це – демократичний рух, який не претендує на винятковість та ідеологічну монополію. З ідеологічних настанов початкового періоду існування ОУН залишився хіба що постулат органічності націоналізму, його укоріненості у «внутрішній природі і потребах нації» [7, с.285]. Аналіз ситуації в Україні, пропозиції щодо організації державної влади, розвитку економіки, забезпечення національної безпеки, гарантій соціальної політики та розвитку освіти, науки й культури – усі ці положення програми будувалися на принципах політичного плюралізму і демократії.

Фактично ОУН (м), зберігаючи традиційну назву і надалі заперечуючи принцип партійності для націоналізму (24 вересня 1993 р. її під традиційною назвою «ОУН» зареєстровано в Україні як «громадську організацію» [9]), перетворилася на громадсько-політичне утворення національно-демократичної орієнтації. Мельниківська газета «Українське Слово», що раніше видавалася у Парижі, 1992 р. перенесла свою

діяльність до Львова (редактор Й. Лось), а у 1993 р. – до Києва (редактор М. Вербовий). Крім того, 1992 р. у Києві було започатковано видання журналу «Розбудова Держави».

Найбільш активною в організаційно-політичному плані на українських теренах виявилася третя гілка Організації українських націоналістів – бандерівська (революційна). Вже в липні 1991 р., через рік після появи Декларації про державний суверенітет України, коли невідворотність кардинальних змін в житті України та всього Радянського Союзу стала очевидною, на еміграції відбувся знаковий VIII Надзвичайний Великий Збір ОУН, участь в якому вперше взяли делегати з України [4, с.1159]. На Великому Зборі було обрано нове керівництво організації, яку очолила С. Стецько, а також прийнято низку постанов щодо поточної ситуації в Україні та окреслено коло першочергових завдань щодо розбудови майбутньої незалежної держави.

Прагнучи брати якомога ширшу і активнішу участь у розбудові української незалежної держави, ОУН (б) пішла на легалізацію власного становища в Україні шляхом створення політичної партії, яка мала б включитися у боротьбу за представництво у законодавчій та виконавчій владі. Причому симптоматичним виглядає те, що легалізувалися бандерівці не під власним іменем, а створили нову організацію – Конгрес Українських Націоналістів (КУН). На думку Г. Касьянова, це пояснювалося тим, що ОУН (б) прагнула зберегти «революційну незайманість», тоді як гасло КУН дозволяло адаптуватися в ідеологічному сенсі, не поступаючись, вже-таки, антикварними принципами [3, с.473].

Отже, 18 жовтня 1992 р. на Установчому з'їзді в столиці України було проголошено створення політичної партії – Конгрес Українських Націоналістів, на чолі якої було обрано голову ОУН (б) С. Стецько [5, с.1196]. Вже 26 січня 1993 р. новостворену партію було офіційно зареєстровано Міністерством юстиції. В основу програми КУН були покладені тези VIII-го Надзвичайного Великого Збору ОУН 1991 р., причому навіть текстуально даний документ багато в чому повторював програмні засади бандерівської ОУН. Остаточо ідейно-політична платформа КУН була сформульована під час роботи Першого Всеукраїнського Збору Конгресу Українських Націоналістів, що відбувся у Києві 2-4 липня 1993 р.

У вступі до Програми КУН зазначалося, що «український націоналістичний рух активно включається в політичну боротьбу з метою утвердження проголошеної Української Держави та виконання її українським національним змістом на всіх відтинках життя. За ініціативою Проводу ОУН покликається до життя Конгрес Українських Націоналістів – широкий фронт націоналістів, симпатиків ідей українського націоналізму, щирих патріотів та ідейно споріднених політичних партій і суспільно-громадських організацій» [6, с.132]. Іншими словами, завдяки діяльності КУН бандерівці прагнули не лише зайняти певну нішу в політичному житті молоді незалежної країни, але й виступити через новостворену організацію своєрідною об'єднавчою платформою для всіх націоналістично спрямованих сил.

Цей намір чітко відображений і серед головних завдань політичної партії, зафіксованих Статутом Конгресу Українських Націоналістів: на другому місці після утвердження і розбудови Української Самостійної Соборної Держави тут поставлено «об'єднання зусиль націоналістів для ширення і координування націоналістичного руху» [10, с.142]. Таким чином, як і на еміграції ОУН (б) продовжувала свою політичну лінію на здобуття першості в українському націоналістичному русі.

Втім, вже на цій початковій стадії діяльності КУН стало цілком очевидно, що об'єднання широких кіл націоналістів буде далеко не простою справою. Так, влітку 1993 р. критики С. Стецько з бандерівського середовища на знак протесту проти створення КУН заснували іншу політичну організацію під назвою ОУН в Україні (ОУНвУ), яку очолили М. Сливка та І. Кандиба. Вона була зареєстрована в якості політичної партії Міністерством юстиції України під тією ж назвою 17 листопада 1993 р., а офіційним рупором ОУНвУ стала газета «Нескорена Нація» (редактор – О. Салюк). Втім, помітною ролі в суспільно-політичному житті України ця нечисленна організація не відіграла і не відіграє, не спромігшись навіть жодного разу під час виборів потрапити до парламенту.

Першим же практичним кроком в політичній діяльності Конгресу Українських Націоналістів стала участь представників цієї партії у парламентських виборах 1994 р., коли Конгрес отримав 8 депутатських місць у Верховній Раді України – до речі, найбільший успіх за весь період свого існування. Та в цілому ситуація в країні середини 1990-х рр. засвідчила відсутність помітної підтримки націоналістичних ідей та політичних сил з боку населення, що викликало певне розчарування серед бандерівців, хоч і не зменшило прагнення брати якомога активнішу участь в політичному житті України. В зв'язку з цим активізувалася ОУН (б), що провела восени 1996 р. свій IX-й Великий Збір, під час роботи якого була дещо відкоригована тактика політичної поведінки організації. Зокрема, наголошувалося на необхідності остаточної ліквідації залишків радянської системи у всіх сферах життя українського суспільства та посилення боротьби проти «посовєтської компартійної номенклатурної олігархії» [8, с.1329], що фактично залишилася при владі попри задеклароване оновлення та демократизацію суспільно-політичної та державної системи України.

Великий Збір бандерівської ОУН 1996 р. також засвідчив наростання політичної конкуренції між партіями та організаціями всередині правого та правоцентристського середовища. Так, у Програмових Постановах IX-го Збору підкреслювалося, що «революційна ОУН чітко й однозначно ідеологічно розмежовується з націонал демократами і відмежовуються від тих політичних сил в Україні, які називають себе націоналістичними, а правдиво такими не є, і такими, що підшиваються під ім'я ОУН..., будучи насправді псевдонаціоналістичними» [8, с.1334]. Малися на увазі численні дрібні організації націоналістичного типу, що постали в першій половині 1990-х рр., – УНА-УНСО, ОУНвУ, Державна

Самостійність України та інші. Крім того, було підтверджено роль КУН як організації для практичної політичної діяльності, що виступає фактичним продовженням свого ідейно-теоретичного керуючого органу – ОУН (б).

Разом з тим, розпорошеність націоналістичних організацій наочно засвідчила їхню слабкість на політичній арені тогочасної України. Розуміння такого несприятливого становища спонукало лідерів бандерівської ОУН (і, відповідно, КУН) до пошуку компромісів з іншими політичними силами, близькими за ідеологічною платформою. Наслідком такого зрушення стала поява на наступних парламентських виборах 1998 р. спільного виборчого блоку партій «Національний фронт» у складі Конгресу Українських Націоналістів, Української консервативної республіканської партії та Української республіканської партії, підтриманого мельниківцями та ОУНвУ [1]. Передвиборче об'єднання, яке виступило з програмою «Україні – українську владу!», отримало всього декілька депутатських мандатів, а лідер партії (і одночасно голова ОУН (б)) С. Стецько прийняла присягу від імені Верховної Ради 3-го скликання як найстарший за віком депутат парламенту.

Подальший перебіг подій засвідчив неспроможність націоналістичних сил до широкого ефективного об'єднання на спільних ідейних засадах, чому завадили як об'єктивні обставини, так і особисті амбіції тих або інших політичних лідерів. Найпотужніша з оунівських організацій – бандерівська – попри успішну легалізацію та створення власної політичної партії так і не спромоглася перетворитися на впливовий чинник внутрішньополітичного життя України. В рамках її діяльності продовжується видання на українських теренах часописів «Визвольний Шлях» та «Шлях Перемоги», проводяться наукові конференції та ідеологічні дискусії, популяризується героїчна боротьба ОУН-УПА, але в суто практичній політичній площині здобутків фактично не помітно.

Певним чином такий незначний резонанс від діяльності організацій, що протягом багатьох десятиліть вели послідовну і запеклу боротьбу за незалежну українську державу, пояснюється суттєвим неспівпадінням тих очікувань та ідейно-теоретичних конструкцій, що домінували в еміграційному середовищі, складним та далеко неоднозначним власне українським реаліям. Своєрідний романтичний оптимізм українських націоналістів великою мірою було зруйновано суворою дійсністю пострадянського перехідного періоду в історії України 1990-х рр. Тож цілком слушним видається спостереження відомого дослідника національно-визвольного руху Г. Касьянова: успадкувавши фундаментальні законсервовані ідеологічні постулати, КУН успадкував і відповідну інерцію, яка неухильно призводить до стагнації, так характерної для ОУН (б) другої половини ХХ ст. [3, с.474].

Джерела та література

1. Гуцуляк І. Організації українських націоналістів після другої світової війни (Ідеологічний аспект) / І. Гуцуляк // Золотий грифон: Журнал української геополітики, філософії та культури. – 2002. – №1. – Режим доступу: <http://newright.il.if.ua/igor.htm>.
2. Жуковський А. Життя і творчість Олега Штуля-Ждановича / А. Жуковський // За державну самостійність України: Українська Держава – спільне добро всіх її громадян. Матеріали Десятого й Сьомого Великих Зборів Українських Націоналістів. – Париж, 1985. – С.117-133.
3. Касьянов Г.В. Ідеологія Організації Українських Націоналістів / Г.В. Касьянов // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси / НАН України ; Інститут історії України / С.В. Кульчицький (відп. ред.). – К. : Наукова думка, 2005. – С.445-478.
4. Комунікат про відбуття VIII Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів // Визвольний шлях. – 1991. – №10. – С.1159-1161.
5. Олесків В. Діяльність Організації Українських Націоналістів (ОУН) 1945-1993 / В. Олесків // Визвольний шлях. – 1993. – №10. – С.1192-1197.
6. Програма Конгресу Українських Націоналістів // Визвольний шлях. – 1993. – №2. – С.131-141.
7. Програма Організації Українських Націоналістів // ОУН: минуле і майбуття. – Київ : Фондація ім. О. Ольжича, 1993. – С.283-294.
8. Програмові постанови ІХ Великого Збору ОУН // Визвольний шлях. – 1996. – №11. – С.1325-1339.
9. Реєстр громадських організацій. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/18501>.
10. Статут Конгресу Українських Націоналістів // Визвольний шлях. – 1993. – №2. – С.142-147.

Панченко В. Г. Легалізація у діяльність ОУН в Україні в теченні 1990-х рр.

Стаття посвячена возновленню діяльності Організації українських націоналістів на території України після багаторічного перебування в еміграції. Проаналізовані процеси легалізації і включення ОУН в політичне життя незалежного державства, організаційне оформлення і основні напрямки громадсько-політичної активності.

Ключевые слова: ОУН, легалізація, мельниківці, бандерівці, великий збір, КУН, Слава Стецько.

Panchenko V.G. OUN legalization and activity in Ukraine during the 1990s

The article is devoted to renewal of activity of the Organization of the Ukrainian nationalists in territory of Ukraine after long-term stay in emigration. Processes of legalization and inclusion OUN in political life of the independent state, organizational registration and the basic directions of political activity are analyzed.

Key words: OUN, legalization, melnykivtsi, banderivtsi, the big gathering, CUN, Slava Stetsko.